

УДК 1 «654»:37(470)(092)

Ірина ПРЕДБОРСЬКА

**ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА
КОНЦЕПЦІЯ В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО
(ДО 130-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

У статті актуалізується філософсько-педагогічна концепція В. Зеньковського в контексті сучасних тенденцій філософії освіти. Авторка аналізує, як філософ постулює основні положення гуманної педагогіки, особистісно-орієнтованого навчання, згідно з якими побудова виховних стратегій розпочинається з пізнання внутрішніх інтенцій дитини, її духовного світу, а основний напрям педагогічних зусиль спрямовується на пошук шляхів поєднання в душі дитини свободи з добром, з духовно-моральними цінностями людства.

Ключові слова: *духовність, свобода, добро, освіта, особистісно-орієнтований підхід.*

Без традиції історична доля народу не має ні спадковості, ні сенсу. І які б не були складнощі історичної долі, вічні цінності минулого не знищуються – до них неодмінно повертаються, що допомагає долати хибні уявлення про українську духовно-інтелектуальну традицію, доповнювати її у такий спосіб. Йдеться про відновлення втраченої культурної спадщини, розірваного зв'язку часу. З цього приводу В. Зеньковський писав: «В історії, як і в природі, якщо і бувають «стрибки» і перерви, то вони не відмінюють минулого, – і чим різкіші й сильніші ці стрибки, тим ясніше вимальовується пізніше повернення до минулого, відновлення цілісного історичного потоку» [2, 29]. Наразі настав час «збирати каміння», дорогоцінне каміння вітчизняної філософської спадщини в особі оригінального мислителя, просвітителя, психолога, протоієрея В. Зеньковського. Він – один із небагатьох мислителів, що творив на перетині філософії, теології, психології, літератури, публіцистики та зумів вибудувати цілісну релігійно-філософську концепцію. З огляду на багатогранну наукову та громадську діяльність мислителя, метою

даної статті є актуалізація його філософсько-педагогічної концепції, присвячена 130-річчю з дня народження В. Зеньковського.

Василь Зеньковський (1881–1962) народився на Поділлі (м. Проскурів, нині – м. Хмельницький), закінчив Університет Св. Володимира у Києві, викладав психологію та філософію на Вищих жіночих курсах і у Фребелівському жіночому педінституті. Був професором Університету Св. Володимира, директором Фребелівського педінституту, обіймав посаду міністра віросповідання в уряді гетьмана Скоропадського (1918 р.). Після захоплення Києва більшовиками емігрував за кордон.

За кордоном В. Зеньковський був професором Белградського університету, головою Педагогічного бюро у справах російської зарубіжної школи у Празі, директором Вищого педагогічного інституту у Празі, одним із засновників Російського богословського інституту імені преп. Сергія Радонежського у Парижі. Серед його основних праць: «Історія російської філософії», «Російські мислителі і Європа», «Російська педагогіка ХХ століття», «Проблеми виховання у світлі християнської антропології», «Психологія дитинства» та ін. [9, 77–79].

Його твори видаються у Росії, Франції та інших країнах, окрім України, де він попри свою значну популярність залишається маловідомим, малодослідженим; його місце у українській інтелектуальній спадщині й досі залишається невизначеним. Чому так сталося? В чому ж причина такого тривалого замовчування особистості В. Зеньковського? Відповідаючи на це питання, дослідниця київського періоду життя мислителя (біля 40 років) професор М. Ткачук дає таке пояснення: «У свідомість кількох поколінь наполегливо вкладалося уявлення про Зеньковського як про «реакційного філософа і теолога», «білоемігранта», котрий «робить злісний наклеп на марксизм-ленінізм, на соціалістичний лад» [8, 28]. Але вже цей період минув, і, здавалося би, настав час духовного повернення видатного ім'я мислителя до національної інтелектуальної скарбниці. Цього не сталося. Чому? Деякою мірою поясненням можуть слугувати автобіографічні роздуми В. Зеньковського: «Належачи за своїм походженням на 7/8 до українців, я за вихованням і почуттями повністю і абсолютно належав Росії, – і це створювало особисто для мене постійні труднощі з обох боків. Ті російські люди, які дізнавалися про мою участь в українському уряді, часто починали ставитися до мене з недовірою... А українці, добре знаючи про те, що я... не поділяю політичних ідей сепаратизму, ... ставилися до мене з надзвичайною недовірою, часто нагороджуючи мене званням «зрадника»...» [3, 4].

Інші причини несправедливого забуття нашого видатного земляка можна зрозуміти, ознайомившись з його концепцією духовного виховання. Як зазначає сучасний російський дослідник філософії освіти Б. Гершунський,

«потрібно визнати, що саме особистісно-орієнтовані цінності освіти, яким приділялося значне місце у релігійних, філософських і власне педагогічних працях учених і мислителів дореволюційної Росії, у подальшому були значною мірою втрачені, підпорядковані гіпертрофовано вип'ячувальним колективістським концепціям педагогічної діяльності. Тим самим людська особистість зводилась до рівня примітивного «гвинтика» державно-суспільного механізму з усіма руйнівними наслідками і для людини, і для суспільства, що впливають з цього» [1, 36].

Феномен В. Зеньковського професор В. Горський вбачає у тому, що він був мислителем на межі: на межі століть, на межі зміни епох, суспільно-політичного устрою, на межі двох культур: української і російської, а згодом – цивілізацій: західної і східноєвропейської. І саме в такому контексті, мабуть, потрібно оцінювати і сприймати політично-громадську і науково-педагогічну діяльність мислителя. Все своє подвижницьке життя видатний філософ і педагог присвятив розробці проблем духовного виховання, з'єднанню віри і наукового знання в справі формування людини-творця. Основні ідеї його філософсько-педагогічної концепції надзвичайно актуальні сьогодні і резонують з провідними педагогічними тенденціями.

Сьогодні зростає роль знань, а отже, відповідальність людини у суспільстві. Як, ким, де, з якою метою буде використовуватися здобуте знання цілком залежить від рівня духовності особистості, професіоналізму набутої нею компетентності, вміння генерувати нові ідеї, творчо мислити, вирішувати конфліктні ситуації, самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту та культурного рівня.

У сучасній філософії освіти вирішення означених завдань як одного з можливих сучасних освітніх ідеалів пов'язується із особистісно-орієнтованими технологіями, що виступають стратегічним напрямком розвитку системи освіти у різних країнах світу. У даному випадку йдеться не про орієнтацію в процесі навчання на якогось середнього учня, а про таку освіту, у якій особистість учня/студента стає центром уваги педагога, а викладання розглядається як сумісна пізнавальна діяльність суб'єктів педагогічного процесу. Традиційна формула «педагог–підручник–учень» у особистісно-орієнтованій освіті змінюється на «учень–підручник–педагог», що відображає гуманістичний напрям у філософії освіти і педагогіці. Дана філософсько-педагогічна традиція пов'язує свої дослідження із особистістю учня/студента, його індивідуальністю. Сутність цього підходу виражена представником гуманістичного напрямку у психології К. Роджерсом у сформованих ним принципах особистісно-орієнтованої освіти.

Особистісно-орієнтована парадигма в освіті передбачає зміну ролі педагога. Він – не просто транслятор знань, а організатор пізнавальної діяльності

учня, помічник у становленні його особистості, що потребує від педагога більш високого ступеня майстерності. Такі вимоги сучасності.

Очевидним є те, що особистісно-орієнтована освіта ґрунтується на диференційованому підході до навчання, про який свого часу говорили такі педагоги і психологи, як Л.В. Виготський, П.Я. Гальперін, А. Леонтьєв та ін. Однак в умовах панування авторитарного стилю в педагогіці, який підкріплювався посиленням ідеологічним контролем із боку держави за радянські часи, реалізація даних ідей стосовно кожного учня/студента значно ускладнювалась.

Для ознайомлення з вітчизняною історією особистісно-орієнтованого навчання доцільно звернутися до філософсько-педагогічної концепції В. Зеньковського – представника гуманної педагогіки, релігійного філософа. Відомо, що основу будь-якої педагогічної концепції становить певне бачення сутності людини. При визначенні змісту освіти, її мети і завдань автор будь-якого педагогічного проекту виходить із певної філософсько-антропологічної концепції, що взаємодіє його педагогічні та психологічні постулати. Тому аналіз філософсько-педагогічної концепції В. Зеньковського потрібно розпочати з розгляду його педагогічної антропології, зокрема її провідних концептів.

Ключовим концептом педагогічної антропології мислителя є поняття «духовність», під яким він розумів, насамперед, підвищену увагу людини, яка перебуває у стані розвитку, до релігійної сфери. Звідси випливає мета виховання – просвітити та освітити усю душу учня, а саме виховання постає як шлях до «чистоти» розвитку особистості. З поняттям «духовність» В. Зеньковський пов'язував ідею «соборності» виховання, під якою розумілося формування цілісної особистості на основі таких цінностей, як моральне добро, краса, гідність та ін.

Відповідно до педагогічно-антропологічної концепції філософа, людина має ієрархічну конституцію, з точки зору розташування в ній тілесного, душевного та духовного. На думку В. Зеньковського, духовне в людині первинне. Духовний первень дає імпульс і душі, і тілу, а також зумовлює неповторність людської індивідуальності, дозволяє зрозуміти, розкрити характер педагогічної творчості.

Наведена позиція перегукується з думками інших видатних філософів першої половини ХХ ст. (С.Л. Франк, П.А. Флоренський, І.А. Ільїн та ін.), які також виокремлювали в ієрархії людини ще один рівень – вищий, де вона виступає як духовна особистість, котра порушує питання про сенс життя, призначення свого життя й устремління до вищих цінностей буття. Доречно нагадати, що С. Гессен у кінці свого життя усвідомив необхідність визнати вищий духовний рівень розвитку людини («план благодатного буття»). І.А. Ільїн визначає духовність як волю до вдосконалення. Людина повинна виробити, викувати себе як особистий дух, стати центром володіння собою і

самоуправління, стати моральною особистістю, оскільки, на його думку, свобода поза духом втрачає сенс і перетворюється на свавілля. Звідси випливає мета освіти – духовно-моральне виховання.

Така педагогічна антропологія суперечила усталеному в радянській педагогіці тлумаченню мети освіти як гармонійного розвитку всіх сторін особистості і проголошеному в програмі КПРС ідеалу «нової людини» доби комунізму (гармонійна, всебічно розвинена особистість). В. Зеньковський вважав таку мету нереальною, ідеалістичною: «Ідеал гармонійного розвитку особистості змальовує ідилічну картину мирного паралельного зростання різних сил у дитині, – але ця ідилія ніякою мірою не відповідає дійсності. Ніде і ніколи не спостерігається «гармонійний розвиток сил у людини, навпаки, розвиток наш повний дисонансів, нерівномірного зростання різних функцій, взаємного гальмування і «боротьби» різних сил у нашому суспільстві» [4, 59–60].

Цілком слушними слід вважати міркування педагога-гуманіста щодо першочерговості і важливості духовного виховання. Наше сьогодні дає чимало прикладів духовного зубожіння: нігілізм, жорстокість, гомофобія, наркоманія, насилля, суїциди та інші соціальні патології. Масова культура породжує відчуження людини від самої себе – відсутня саморефлексія, зв'язок із моральним обов'язком та соціальною відповідальністю, що в кінцевому рахунку зумовило сучасну екзистенційну ситуацію людства. Мається на увазі виникнення в кінці ХХ ст. загрози його самознищення.

У світлі даного філософсько-антропологічного підходу потребує перегляду й завдання сучасної школи. Виходячи із ієрархічної конституції особистості, на перший план висувається виховання. Тобто виховання в школі первинне, навчання – вторинне. Виховний вплив на дітей, на думку В. Зеньковського, полягає у тому, щоб підготувати до самостійної творчості у житті: «...Охорона і розвиток творчих сил у нас, творчої основи душі є першим і основним завданням виховання у школі» [4, 61]. Адже лише одухотворена особистість здатна до творчого сприйняття знань і аксіологічно зорієнтованого розвитку інтелекту. В. Зеньковський писав: «У більшості випадків школа не встигає за розвитком інтелекту. Значне упущення у школі – це те, що організація внутрішнього світу залишається без будь-якої уваги» [4, 23–24].

В українській школі виховання вже давно винесено «за дужки» (так звані класні години, виховна година). Це, як правило, останні уроки, не завжди обов'язкові. Цілком очевидно, що гностична складова освіти остаточно перемогла. І такій безпідставній редукції сприяли принаймні два чинники. Перший – ідеологізація і політизація освітнього процесу, що передбачало посилення (штучно і примусово) виховного (ідеологічного) впливу на учнів шляхом введення додаткових годин. Другий – бюрократизація освітньої

діяльності: її результати можна було виміряти через показники у навчанні, тому увага приділялася більш навчанню. Розпочалася гонитва за відсотками успішності. У такий спосіб навчання і виховання стали розглядатися як окремі предмети дослідження, формально пов'язані освітнім процесом.

Наслідком такого підходу є абсурдна ситуація, що склалася, коли у нас під освітою стали розуміти лише сукупність знань. З'явилися терміни «навчальний» і «виховний» процеси, які вживаються як окремі. До речі, англійською мовою термін «освіта» (education) перекладається як навчати і виховувати (educate). Знання ніколи не може бути ціннісно-нейтральним, воно завжди аксіологічно навантажене, тобто містить у собі виховний потенціал, що накладає на освіту особливу відповідальність у контексті сучасних глобальних проблем. Будь-які спроби штучного розчленування цілісності особистості, поділу навчального та виховного впливу на неї, як зазначає Б. Гершунський, призводять до порушення гармонії цілісної особистості, неприпустимим перекрученням в її світосприйнятті та світогляді [1, 171].

У філософсько-педагогічній концепції В. Зеньковського центром досліджень є дитина, її індивідуальність, пошук шляхів виховання індивідуальності. Її провідною філософською засадою є гомоінтентність (зорієнтованість на людину), тобто його педагогічна модель виховання була гомоінтентною (людинозорієнтованою), оскільки в її побудові педагог відштовхувався від дитини, від її духовного світу. У такий спосіб мислитель висловлюється опосередковано на підтримку ідеї Г. Сковороди про те, що справжня людина народжується тоді, коли вона досягає невидимість, коли стає не тільки тілесною, а й духовною істотою, коли вона поєднана із своїм «внутрішнім» еством. У В. Зеньковського саме з внутрішнім світом дитини пов'язується саморозвиток особистості, її виховання.

Основний зміст духовного виховання, за Зеньковським, це – розвиток у дитини сил добра і свободи. Складність у розумінні та вирішенні цієї педагогічної проблеми полягає у тому, що, з одного боку, «без свободи людина не могла б бути людиною в повноті і силі її якостей, – вона могла б бути лише найвищою твариною, яка живе за інстинктами; лише у свободі розкривається наша воля, лише на просторах свободи зріє в душі творчість ідей...» [6]. А, з іншого боку, «дар свободи – великий, але й страшний дар; без нього не розквітає, не розкривається особистість, ...у свободі ж джерело всіх трагедій, всіх випробувань людини» [6]. Свобода створює можливість вибору серед наявних благ, ставить нас в умови вибору своїх дій між добром і злом. З цього приводу представник сучасної релігійної філософії – неотомізму – Е. Жильсон зазначає, що «можливість злочинства невід'ємна від свободної волі» [7, 51].

Для чого ж тоді людині дається свобода? У чому полягає її трансформуюча сутність для індивіда? Е. Жильсон стверджує, що «можливість недіяння, утри-

мання від зла, – справжня ознака свободи; знайти в собі сили ствердитися у благодаті, зупинивши зло, не дати йому розповсюдження, є найвищий ступінь свободи. Людина, в якій найбільш повно домінує благодать Христа, отже, є найсвободнішою людиною: «libertas vera est Christo servire» («Справжня свобода є служіння Христу») [7, 51]. Аналогічну позицію демонструє В. Зеньковський, стверджуючи, що «свобода тільки тоді є свободою, коли вона необмежена – у цьому її богоподібність. Але у тварній істоті, якою є людина, дар свободи має пройти через випробування, щоб зміцнити у своїй відданості Богу» [5]. Отже, справжня свобода має привести до прояву, за Ніцше, людського в людині, стати вищою сходинкою в її розвитку. Вона є результатом внутрішньої трансформації індивіда – перемоги над тварною сутністю.

Але як виховати особистість, щоб свобода спонукала її тільки до творіння добра? В. Зеньковський показав, що свобода не дана дитині від природи, її слід цілеспрямовано формувати педагогічними засобами. Педагогічне завдання полягає у тому, щоб «підвести дитя до свободи ... розвивати усвідомлення свободи, відчуття відповідальності та вміння володіти своєю свободою» [4, 26]. Причому виховання у свободі повинно бути пов'язане із життєвим досвідом дитини. Так, наприклад, прищеплення добра має здійснюватися без будь-якого примусу. Не можна виховувати злом, воно сприяє появі в душі дитини негативних рис. Не потрібно створювати штучну ізоляцію шляхом оточення дитини лише позитивними прикладами з життєвого досвіду. Вона повинна бачити і добро, і зло, оскільки вони антагоністично передбачають одне одного. Отже, природно в житті дитина стикатиметься і з одним, і з другим явищем. Але через духовне виховання у дитини розвиватиметься своєрідний духовний імунітет (збільшення сил добра), що передбачає несприйняття зла, інтенційну налаштованість на творіння добра. Така духовна трансформація – результат саморозвитку і свідомого вибору дитини. Вона створюється власними зусиллями, трансцендуванням. На думку М. Мамардашвілі, людське дитя якраз і вирізняється наявністю цієї вертикалі – трансцендування, «другого народження», яке вириває його з хаосу повсякденного життя.

Виникає ще одне питання: а яка ж роль педагога у цьому процесі? Позиція В. Зеньковського співзвучна із сучасним розумінням характеру взаємодії учасників освітнього процесу як суб'єкт-суб'єктної. У його педагогічній спадщині, як вже відзначалося, викликає захоплення особлива пошана до дитячої індивідуальності, визнання свободи вибору дитиною свого шляху, неповторного і своєрідного. Тобто маємо справу з активним суб'єктом, а не пасивним об'єктом педагогічних впливів. Головне завдання для педагога полягає у тому, щоб створити такі умови, які б допомогли учневі знайти самого себе і самостійно, звичайно керуючись настановами вчителів, творчо перебудувати самого себе у напрямку наближення до добра. Реалізуючи педагогічне завдан-

ня, педагог має «угадати дарування дитини», «злагодити дурну спадщину», «підвести дитя до свободи», «посилити слабкі місця». Отже, у такій взаємодії він радше постає як духовний наставник, провідник, основними педагогічними орієнтирами якого є «віра у дитячу душу» та «визнання за дитиною права бути самою собою» [4, 114].

Турботу педагога про виховання душі особистості у цілому В. Зеньковський називає педагогічним емоціоналізмом, оскільки духовно розвинена людина не тільки правильно розуміє, але і правильно оцінює і діє. Неприпустимим педагог-гуманіст вважав у духовному вихованні використання багатослівних проповідей і зубріння дітьми незрозумілих їм релігійних текстів. Проте, наскільки людина вихована, слід оцінювати не по умінню говорити про мораль і духовність, а по реальних діях і справах.

У такий спосіб В. Зеньковський постулює основні положення гуманної педагогіки, особистісно-орієнтованого навчання, згідно з якими побудова виховних стратегій розпочинається з пізнання внутрішніх інтенцій дитини, її духовного світу, а основний напрям педагогічних зусиль спрямовується на пошук шляхів поєднання в душі дитини свободи з добром, з духовно-моральними цінностями людства.

У центрі філософсько-педагогічних ідей В. Зеньковського – педагогічне витлумачення провідної проблеми релігійної філософії – співвідношення віри і розуму. У дусі кордоцентричної традиції української філософії він стверджував, що шлях духовного виховання проходить через «серце», тобто чуттєве життя дитини та його наставника. Воно невід’ємне від досягнення божественного. «Зряче серце» – внутрішній світ дитини – розуміється як оцінювальна сторона пізнавальної діяльності, як знаряддя духовного пізнання.

Наголос на розвитку індивідуальності у даній концепції зовсім не означає заклик до штучної зосередженості на особистості дитини, що призводить до розвитку егоїзму. В. Зеньковський зазначав, що оскільки вона виховується у соціальному середовищі, то основне завдання соціального виховання полягає у «розвитку соціальної активності», «смаку» до соціальної діяльності, здатності підніматися над особистими, егоїстичними задумами», оскільки «людина ніколи не може досягнути ідеалу поза суспільством» [4, 30]. До того ж виховання повинно бути національним, «воно має залучати людину до історичної роботи її країни, розвивати усвідомлення її обов’язку перед своєю батьківщиною» [4, 32].

Підсумовуючи, слід зазначити, що у філософсько-педагогічній концепції В. Зеньковського йдеться не лише про пристосування дитини до життя (виключно функціональний аспект виховання), а про процес духовної трансформації дитини на основі християнських ідей шляхом утвердження добра як аксіологічного пріоритету через свободу «зрячого серця».

Зрозуміло, що в рамках однієї роботи неможливо розкрити усі аспекти філософсько-педагогічної спадщини педагога-гуманіста, філософа В. Зеньковського. Я лише намагалася актуалізувати її шляхом показу тих положень, які на часі та співзвучні з сучасними проблемами освіти. Передусім це стосується розуміння свободи як умови і мети освіти. Крім того, актуалізується потреба у духовній переорієнтації змісту виховання; розумінні знання не як джерела влади, а як засобу внутрішньої особистісної трансформації («одухотворене» знання); відмові від авторитарної педагогіки і перебудові освітнього процесу на основі суб'єкт-суб'єктних відносин; формуванні відповідальності у людини за свої дії; формуванні громадянина країни – національному вихованні та ін. Усі перелічені проблеми є предметом дослідження сучасної філософії освіти і педагогіки. Бажано було б, щоб згадані ідеї В. Зеньковського стали поштовхом для переосмислення існуючих у нашій освітній практиці уявлень про людину й освіту.

Література:

1. Гершунский Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский. – М.: Флинта, 1998.
2. Зеньковский В.В. История русской философии / В.В. Зеньковский. – Л., 1991. – Т. 2, ч. 2.
3. Зеньковский В.В. Русские мыслители и Европа / В.В. Зеньковский. – М.: Республика, 1997.
4. Антология гуманной педагогики: Зеньковский. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2000.
5. Протоиерей Василий Зеньковский. Зло в мире / В. Зеньковский // Апологетика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.angelologia.ru/sp/224_zlo_v_mire_zenkovskiy.htm.
6. Прот. Василий Зеньковский. Основные проблемы воспитания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: prepod.info/ru/article/znachenie-duhovno-nravstvennogo-vozpitanij.
7. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери // Книга. Средневековье. – ТОО ТК «Петрополис», 1996.
8. Ткачук М. Київський період творчості В.В. Зеньковського / М. Ткачук // Магістеріум. Історико-філософські студії. – К., 1998. – Вип. 1.
9. Горський В.С. Філософська думка в Україні: бібліографічний словник / авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002.

Ирина Предборская. Философско-педагогическая концепция В. Зеньковского (к 130-летию со дня рождения).

В статье актуализируется философско-педагогическая концепция В. Зеньковского в контексте современных тенденций философии образования. Автор анализирует, как философ постулирует основные положения гуманной педагогики, личностно-ориентированного образования, согласно которому построение воспитательных стратегий начинается с познания внутренних интенций ребенка, его духовного мира, а основное устремление педагогических усилий направлено на поиск путей соединения в душе ребенка свободы с добром, с духовно-моральными ценностями человечества.

Ключевые слова: духовность, свобода, добро, образование, личностно-ориентированный подход.

Iryna Predborska. Philosophical and Pedagogical Conception of V. Zenkovskiyi (dedicated to 130-anniversary of Zenkovskiyi's birth).

The author of the given article actualizes the philosophical and pedagogical conception of V. Zenkovskiyi in the context of the philosophy of education's contemporary tendencies. She analyzes how philosopher postulates the main ideas of humanistic pedagogy, person-oriented education, according to which the construction of educational strategies begins from cognition of child's inner intentions, his/her inner life; and how the main task of pedagogical efforts is directed to search the ways of combination in child's soul the freedom with good, with moral values of mankind.

Keywords: spirituality, freedom, good, education, person-oriented approach.